

*Н. В. Приказюк,
к. е. н., доцент кафедри страхування та ризик-менеджменту,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
С. А. Шимків,
студентка магістратури, Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

*N. V. Prikazyuk,
Ph.D., associate professor, associate professor of insurance and risk management department, Taras Shevchenko National University of Kyiv
S.A. Shymkiv,
master's degree, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

SOCIAL INSURANCE IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Досліджено сучасний стан системи соціального страхування в Україні. Визначено основні проблеми функціонування системи соціального страхування. Обґрунтовано пріоритети подальшого розвитку системи соціального страхування в Україні.

The present state of the social insurance system in Ukraine is investigated. The main problems of the social insurance system are defined. The priorities for further development of the social insurance system in Ukraine are grounded.

Ключові слова: система соціального страхування, соціальне страхування, єдиний соціальний внесок, державне пенсійне забезпечення, недержавне пенсійне страхування.

Key words: social insurance, social insurance, single social tax, state pensions, private pension insurance.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

До соціальної сфери національної економіки належать явища та процеси, які пов'язані з життєдіяльністю суспільства, людини, задоволенням їх потреб та інтересів. Регулювання таких явищ шляхом соціальної політики гарантується державою, втручання якої забезпечує стабільність та соціальну справедливість у країні, а також компенсує вплив негативних наслідків функціонування ринкових механізмів. Захист населення посідає важливе місце в системі соціальної політики, що забезпечує гарантії неприяздатному населенню та найбільш уразливим верствам працездатного. Соціальне страхування дає змогу наблизити сферу захисту безпосередньо до кожного окремого громадянина та до населення країни, загалом.

Сьогодні фінансування соціальної сфери є невід'ємною складовою соціально-економічного розвитку будь-якої країни, а тому проблеми її фінансового наповнення є важливим питанням сьогодення. В Україні в сфері соціального страхування існує ряд проблем, зокрема, недостатні обсяги бюджетних коштів для фінансування соціальної сфери, фінансування практично всіх статей соціальних видатків у меншому обсязі, ніж це необхідно для діючої соціальної підтримки населення, відсутність механізмів забезпечення якості соціальних послуг, що надаються, нерозвиненість недержавного соціального страхування. Зазначене зумовлює актуальність дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні і практичні аспекти державного соціального страхування, а також проблеми бідності, добробуту, зайнятості, безробіття, втрати працездат-

ності, як соціальних явищ, досліджувалися провідними вітчизняними науковцями, такими як В.Д. Базилевич, Р.В. Пікус, О.О. Василик, С.С. Осадець, О.О. Гаманкова, І.Т. Балабанов, С.К. Реверчук, С.А. Рибніков та інші.

Разом з тим, наукові дослідження сфери соціального страхування як цілісного елементу фінансової системи держави свідчать, що ця проблематика потребує наукового теоретико-практичного доопрацювання, яке полягає у визначенні і врахуванні проблем, які негативно впливають на добробут, зайнятість громадян, діяльність фінансових установ (недержавних пенсійних фондів, страхових компаній), забезпечення належного виконання функцій соціального страхування, а також соціально-економічний розвиток України загалом.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження проблем і перспектив розвитку соціального страхування в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слід зазначити, що соціальний захист — це система соціальних, економічних, управлінських, законодавчих прав і гарантій, що забезпечуються та контролюються соціальною державою та її відповідними соціальними інститутами на підставі концепції, за допомогою державних механізмів і інструментів соціального страхування населення, з метою практичної реалізації стосовно кожного громадянина суспільства пріоритетних завдань соціальної політики, які створюють гідний рівень життя, необхідний для відновлення та розвитку особистості на всіх етапах життєдіяльності людини.

Сучасний стан розвитку України супроводжується появою гострих соціально-економічних проблем, які

спричиняють серйозні зміни якості життя населення, що виявляється у скрутному економічному становищі населення країни, зниженні реальної заробітної плати, середньої пенсії, погіршенні фізичного здоров'я, скороченні середньої тривалості життя, збільшенні диференціації доходів різних груп населення, погіршенні соціальної захищеності, соціального забезпечення, розвитку небезпечної ситуації у галузях соціальної сфери тощо. За відсутності консолідованої національної стратегії у соціальній політиці, яка б забезпечувала формування гармонійних відносин між різними соціальними прошарками, окремі розрізнені урядові заходи соціальної підтримки виявилися неспроможними кардинально вплинути на подолання вищезазначених негативних тенденцій. Більшість заходів соціальної політики мають декларативний характер і у повному обсязі не реалізовані. Для покращення ситуації у цій сфері необхідним є провадження виваженої державної політики, спрямованої на розвиток соціального страхування у всіх його проявах (державному та недержавному).

В умовах ринкових трансформацій державі варто чітко визначитися з напрямом реформування системи соціального страхування. Суттєвим кроком у реформуванні попередньої системи соціального забезпечення населення стало прийняття Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [1]. Цей базовий законодавчий акт передбачає комплексний соціальний захист громадян на основі принципів та засад загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійного страхування; страхування на випадок безробіття; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; соціального медичного страхування.

Порядок здійснення окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування та порядок справляння страхових внесків регулюються окремими законами, за винятком загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, яке досі не запроваджене в Україні. У своєму комплексі ці нормативно-правові акти забезпечили формування нової системи соціального страхування, дозволили зробити перехід від бюджетного до страхового принципу фінансування окремих напрямів соціальних видатків.

Одним з напрямів адміністрування соціальних платежів стало запровадження з 1 січня 2011 року єдиного соціального внеску замість платежів до чотирьох фондів соціального страхування.

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування — консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування [2].

Таблиця 1. Страхові тарифи для роботодавців та найманих працівників на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у 2009–2012 роках

Роки	Соціальне страхування на випадок безробіття	Соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	Пенсійне страхування	Соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві	Разом
Роботодавець					
2009	1,3 % з 13.01.09 – 1,6%	до 13.01.09 - 1,5 % з 13.01.09 - 1,4%	33,2%	1,41%	37,61%
2010	1,6%	1,4%	33,2%	1,41%	37,61%
2011-2012	єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування 36,3–49,7%				
Наймани працівники					
2009	до 13.01.09 – 0,5% з 13.01.09 – 0,6%	0,5% від з/п нижчої прожит. мін. 1,0% від з/п вищої прожит. мін.	2%	-	3,1% від з/п нижчої прожит. мін. 3,6% від з/п вищої прожит. мін.
2010	0,6%	0,5% від з/п нижчої прожит. мін. 1,0% від з/п вищої прожит. мін.	2%	-	3,1% від з/п нижчої прожит. мін. 3,6% від з/п вищої прожит. мін.
2011—2012	єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування 3,6%				

Джерело: складено авторами на основі [3].

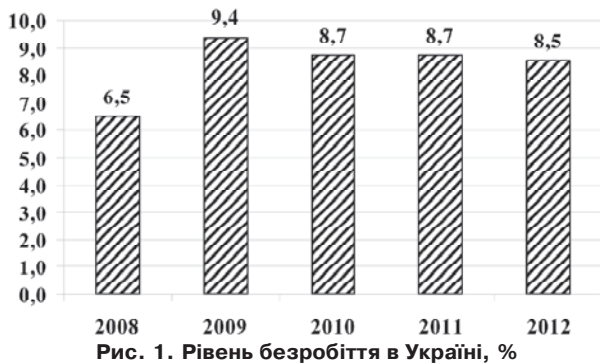
Розміри внесків (табл. 1) на загальнообов'язкове державне соціальне страхування щорічно встановлюються Верховною Радою України відповідно для роботодавців і застрахованих осіб з кожного виду страхування на календарний рік.

Запровадження єдиного внеску дозволило досягти збільшення надходжень до фондів соціального страхування, спростити взаємодію платників з фондами, зменшити кількість перевірок та форм звітності.

Введення єдиного соціального внеску, безумовно, значно спростило процедуру для роботодавців і підприємців у частині адміністрування нарахування та сплати внесків на пенсійне та соціальне страхування.

Однак, попри позитивні зрушення в системі соціального страхування, існує ряд проблем, які потребують нагального вирішення. Однією з основних проблем є недостатність коштів, у першу чергу, бюджетних, а оскільки сьогодні основним джерелом фінансового забезпечення соціальної сфери є бюджетні кошти, але, на жаль, вони не можуть в повному обсязі забезпечити соціальні потреби суспільства, як наслідок виникає необхідність залучення додаткових інвестиційних ресурсів. Тому при збільшенні розмірів державних соціальних гарантій, перш за все, необхідно об'єктивно враховувати реальні можливості бюджету. Також варто зазначити, що видатки на соціальне спрямування є одними з найвагоміших, але їх не вистачає для задоволення потреб населення в повному обсязі.

Варто зазначити, що Урядом України затверджено пенсійний кошторис на поточний 2013 рік, в якому загальний обсяг доходів Фонду прогнозується на рівні 230,3 млрд грн., з яких власні надходження становлять 73,2%, тобто 168,6 млрд гривень. Доходна частина бюджету Фонду враховує 61,5 млрд грн. асигнувань з Державного бюджету України на фінансування виплат, призначених за різними пенсійними програмами, а також кошти фондів соціального страхування для забезпечення відповідних видатків. Видатки Пенсійного

Джерело: складено авторами на основі [4].

Таблиця 2. Середній розмір пенсій, грн.

Види пенсії	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Пенсії за віком	496,98	796,68	942,73	1039,57	1156,04	1252,41
Пенсії по інвалідності	435,81	624,52	780,67	884,55	1033,80	1164,34
Пенсії у зв'язку з втратою годувальника	339,28	514,47	696,63	807,94	940,00	1053,80
Пенсії за вислугу років	551,34	759,10	945,03	1676,30	1719,06	1795,21
Соціальні пенсії	316,32	369,34	537,97	620,58	744,75	818,05
Довідково: середній зарібок станом на січень відповідного року, грн.	1111,90	1521,39	1665,00	1916,00	2297	2722

Джерело: складено авторами на основі [5].

фонду затверджені в сумі 252,1 млрд грн. [3]. Відповідно спостерігаємо перевищення обсягу видаткової частини над доходною, що становить 21,8 млрд гривень. Враховуючи те, що збалансованим бюджет Пенсійного фонду вважається лише з урахуванням виділених із державного бюджету асигнувань на покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду, фактично відразу отримуємо відповідь на питання щодо збільшення державних соціальних гарантій.

Серйозною соціально-економічною проблемою є зростання рівня безробіття, що загрожує несприятливими соціальними наслідками. Подовження термінів безробіття є дуже небезпечним соціально-економічним процесом, який свідчить про тенденцію його переходу в постійну форму. Адаже зайнятість населення має бути гарантом у забезпеченні кожним працівником свого добробуту, відповідного до трудового вкладу, знань і здібностей. Аналізуючи рівень безробіття (рис. 1), простежимо динаміку щодо його зростання, починаючи з 2009 року, і незначне його зменшення в 2012 році. Також варто наголосити, що при розрахунку рівня безробіття враховувались дані офіційно зареєстрованих безробітних. Необхідним елементом, що сприятиме підвищенню рівня життя населення, є стимулювання зайнятості та створення нових робочих місць.

Слід зазначити, що в Україні також існує проблема тіньового сектора економіки. При цьому на сьогодні в Україні співіснують два самостійних ринки праці — офіційний та тіньовий. Зайнятість у тіньовій сфері з випадкового підробітку все частіше перетворюється на основне місце роботи та забезпечує в середньому 25—30% сімейного доходу.

Досить поширеним в Україні сьогодні є неофіційне працевлаштування, тобто тінізація трудових відносин. За окремими даними, близько 15—30% українських працівників обслуговують тіньову економіку на постійній основі.

Працівники ідуть на такі умови за відсутності альтернативних можливостей працевлаштування, а роботодавці — з метою економії на оплаті праці шляхом відмови від соціальних відрахувань за робітників.

Крім того, потребує розвитку та вдосконалення система адресної соціальної допомоги та пільг, яка сьогодні в Україні є непрозорою, малоефективною, соціально-несправедливою, фінансово не виправданою. Є багато сімей, що отримують соціальну допомогу, але насправді гостро її не потребують, — отже, на нужденних припадає менше коштів, а допомога має виплачуватись тільки тим особам, чий рівень добробуту є нижчим певної суми.

Щодо стану пенсійного забезпечення в Україні, то визначити його задовільним теж неможливо. Система пенсійного страхування не виконує свого головного завдання, оскільки теперішній розмір пенсій не дає можливості пенсіонерам підтримувати мінімальний рівень життєдіяльності (табл. 2). У зв'язку з цим необхідно удосконалити порядок призначення та індексації пенсій, забезпечити поетапне запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та стимулювати розвиток недержавного пенсійного забезпечення.

Важливою проблемою на шляху до розвитку недержавного пенсійного забезпечення є значна недовіра населення до діяльності фінансових установ (недержавних пенсійних фондів, страхових компаній), необізнаність з боку громадян щодо недержавного пенсійного забезпечення, а також невисокий рівень доходів, що відповідно обмежує можливості працездатного населення здійснювати внески до недержавних пенсійних фондів та страхових організацій.

Розбудова системи недержавного пенсійного забезпечення здійснюється, починаючи з 2004 року, після набрання чинності Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення" [6]. Основу такої системи складають недержавні пенсійні фонди.

Хоча система недержавного пенсійного забезпечення розвивається досить повільно, все ж протягом останніх років відбувається поживлення на шляху до її розвитку. Основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів та темпи їх приросту наведені в таблиці 3.

Як зазначалося вище, значною перепорою на шляху розвитку в Україні соціально орієнтованих видів страхування, що надаються страховими компаніями, є низька платоспроможність населення, що зумовлена відсутністю належного "середнього класу". Сьогодні в Україні ще не створено умов для формування належного середнього класу (за різними оцінками, його частка в загальній кількості населення України складає 10—15%). Загалом, при переході до ринкової економіки чільне місце займає проблема формування "середнього класу" населення, оскільки, саме середній клас є головною рушійною силою розвитку ринкової економіки та важливим чинником соціальної стабільності. Тому сьогодні врахування інтересів та потреб бідних верств населення, сприяння тим сферам економічної діяльності, які спроможні забезпечити їх переміщення до середнього класу, є одним з важливих завдань законодавчої та виконавчої влади.

Також в Україні існує загрозливий фактор з боку демографічної ситуації. Для України, як і для більшості країн світу, основною демографічною тенденцією поточного сторіччя по праву вважається старіння населення, яке виявляється у збільшенні питомої ваги осіб похилого віку, а також у зміні співвідношень між чисельністю поколінь. Процес старіння населення носить довготривалий та об'єктивний характер, і є неминучою складовою переходу до сучасного типу відтворення населення, якому властиві регульована народжуваність і зростаюча тривалість життя.

За прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, чисельність населення України на початок 2051 року становитиме 36,0 млн осіб. Утім, відбуватиметься не просто зменшення загальної чисельності населення — очікуються значні структурні зрушення: передусім на тлі скорочення чисельності населення працездатного віку спостерігатиметься зростання осіб старшого віку [8, с. 81]. Ситуація постійного збільшення осіб пенсійного віку відповідно призводитиме до збільшення податкового тягаря на кожного працюючого громадянина. З метою регулювання даної ситуації було підвищено пенсійний вік для населення. У сучасних умовах такий метод застосовується в більшості європейських країн.

Завдання забезпечення зростання розмірів страхових виплат в існуючій системі та запровадження обов'язкового медичного страхування при назрілій потребі зменшення витрат виробництва на здійснення платежів до фондів соціального страхування, спонукає до пошуку шляхів удосконалення механізмів реалізації соціальних функцій, побудови фінансових та інформаційних потоків за більш ефективними схемами, враховуючи прогресивний зарубіжний досвід.

Для підвищення ефективності системи соціального захисту населення важливе значення мають принципи соціального захисту, які дозволяють окремим її елементам та підсистемам гнучко та динамічно адаптуватися до будь-яких змін соціально-орієнтованої економіки. Основними викликами щодо оптимізації механізму державного управління соціальним захистом сьогодні є наступні: проблема реалізації додаткових пільг і соціальних виплат, неоптимальна структура доходів населення, суперечність між широким розумінням соціальних послуг і невизначеність стратегічних пріоритетів державної політики в сфері соціального захисту населення України.

ВИСНОВКИ

Серед проблем, які породжують недоліки сучасної системи державного соціального страхування в Україні, — часткова тінізація економіки, високі ставки страхових внесків, збереження елементів нестрахового перерозподілу коштів, низький рівень доходів населення, відсутність належного "середнього класу", недостатня ефективність функціонування фондів соціального страхування, а також розвиток їх діяльності без врахування світового досвіду та економічних умов нашої країни, недовіра до недержавного соціального страхування. Все це спричиняє втрату мотивації до праці і недостатній рівень охоплення населення системою соціального страхування.

Головна проблема соціального страхування — незавершеність соціальної реформи, відсутність політичної волі та політичного розуміння необхідності її поглиблення та завершення.

Ключовими напрямками подальшого реформування пенсійної системи України повинно стати суттєве вдосконалення солідарної системи, розширення участі населення та підвищення ефективності діяльності недержавних пенсійних фондів, запровадження накопичувальної пенсійної системи з урахуванням досвіду розвинутих держав світу.

До найважливіших характеристик державної політики України у сфері соціального страхування в най-

Таблиця 3. Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів

Показники	Роки				Темпи приросту, %	
	2009	2010	2011	2012	2011/2010	2012/2011
	Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами (тис. осіб)	497,1	569,2	594,6	586,6	4,5
Загальні активи НПФ (млн грн.)	857,9	1 144,3	1 386,9	1 467,2	21,2	5,8
Пенсійні внески (млн грн.), у т.ч.	754,6	925,4	1 102,0	1 151,3	19,1	4,5
- від фізичних осіб	31,8	40,7	50,6	53,0	24,3	4,7
- від юридичних осіб	722,7	884,6	1 051,2	1 098,1	18,8	4,5
- від фізичних осіб-підприємців	0,1	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0
Пенсійні виплати (млн грн.)	90,1	158,2	208,9	219,5	32,0	5,1
Кількість осіб, що отримали/отримують пенсійні виплати (тис. осіб)	28,1	47,8	63,1	65,3	32,0	3,5
Сума інвестиційного доходу (млн грн.)	236,7	433,0	559,9	513,0	29,3	-8,4
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів (млн грн.)	47,1	64,6	86,6	91,1	34,1	5,2

Джерело: складено авторами на основі [7].

ближчій і більш віддаленій перспективі потрібно віднести: удосконалення механізму використання коштів системи соціального страхування; опрацювання методологічних підходів до побудови моделі адміністрування соціального страхування, враховуючи можливі переваги та наслідки не лише для соціальної страхової системи, а й соціально-економічної системи України загалом; створення недержавних форм і структур у сфері добровільного соціального страхування; запровадження економічної, конструктивної моделі медичного страхування.

Підприємства (роботодавці) мають стати справжніми суб'єктами соціального страхування (обов'язкового та добровільного), повною мірою забезпечуючи: соціальне страхування найманих працівників на всіх етапах відтворювального циклу при прийнятті на роботу, в її процеї, а також у випадку втрати працездатності чи скорочення робочих місць.

Література:

1. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: закон України від 8.07.2010 року № 2464-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Міністерство соціальної політики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua>.
4. Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/ukrstat.gov.ua>.
5. Пенсійний фонд України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>.
6. Про недержавне пенсійне забезпечення: закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.
8. Вольська А.О. Щодо проблем та перспектив соціального страхування / А.О. Вольська // Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції "Наукові засади сталого розвитку економіки". — Тернопіль, 2011. — С. 81—83.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2013 р.